

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

І. І. Савчук

***Суперництво в сучасній
англомовній картині світу***

Монографія

Видавець О. О. Євенок
Житомир 2016

УДК 811.111'27+811.111'42

ББК

С

Рекомендовано Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 29 червня 2011 року)

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Донецького національного університету **Бессонова О.Л.**,
доктор філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя **Потапенко С.І.**,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка **Борисенко Н.Д.**

Савчук І. І.

С *Суперництво* в сучасній англомовній картині світу :
монографія / І. І. Савчук. – Житомир : Видавець О. О. Євенок,
2016. – 196 с.

ISBN

Монографія присвячена вивченню лінгвокогнітивних і комунікативних особливостей позначення суперництва засобами сучасної англійської мови. Розгляд цих аспектів проводиться у розрізі когнітивно-дискурсивної парадигми з позицій комунікативно-когнітивного підходу. Теоретичний простір лінгвокогнітивного дослідження найменувань суперництва окреслений проблематикою концептології, когнітивної семантики, теорії номінації, прагмалінгвістики й зростанням інтересу до моделювання тих фрагментів мовної картини світу, які вербалізують знання про людину, її соціальну поведінку, переміщенням у центр лінгвістичної уваги антропоцентричного фактору.

Для аспірантів, студентів і викладачів, які спеціалізуються в галузі філології.

ISBN

© Савчук І. І., 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СУПЕРНИЦТВА	10
1.1. Особливості комунікативно-когнітивного підходу до дослідження мовних явищ.....	10
1.1.1. Основні завдання комунікативно-когнітивного підходу.....	10
1.1.2. Співвідношення комунікативного і когнітивного аспектів вивчення мови та мовлення.....	17
1.2. Комунікативний та когнітивний аспекти акту номінації.....	21
1.2.1. Специфіка дії мовленнєвої номінації.....	22
1.2.2. Когнітивні аспекти номінативного акту в мові.....	25
1.3. Методика дослідження номінативних засобів вираження суперництва у сучасній англійській мові та мовленні.....	28
1.3.1. Особливості застосування концептуального аналізу номінативних одиниць.....	29
1.3.2. Прагмалінгвістичний аналіз як метод дослідження мовлення у комунікативній ситуації суперництва.....	32
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ПОЗНАЧЕННЯ СУПЕРНИЦТВА ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	37
2.1. Семантична інтегративна структура концепту суперництво в сучасній англійській картині світу.....	38
2.2. Вербалізація базового рівня концепту суперництво у сучасній англійській мові.....	39
2.2.1. Категоріальні особливості об'єктивації лексичними одиницями поняттєвого компоненту концепту суперництво.....	39
2.2.2. Способи концептуалізації суперництва у свідомості носіїв сучасної англійської мови.....	39
2.2.2.1. Суперництво як явище.....	41
2.2.2.2. Суперництво як взаємодія.....	41
2.2.2.3. Суперництво як процес.....	53
2.2.2.4. Суперництво як властивість.....	58
2.2.3. Семантичні особливості фреймового представлення поняттєвої складової концепту суперництво засобами сучасної англійської мови.....	65
2.2.3.1. Актуалізація характеристик особи у значенні номінативних одиниць на позначення суперництва.....	69
2.2.3.2. Об'єктивація характеристик дій суперників.....	69
2.3. Мовне втілення периферійного рівня концепту суперництво..	71
2.3.1. Аксиологічний зміст фразеологічних одиниць на позначення суперництва.....	75
2.3.2. Образно-асоціативний зміст фразеологізмів на позначення суперництва.....	76
Висновки до розділу 2.....	79
РОЗДІЛ 3. КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ СИТУАЦІЇ СУПЕРНИЦТВА У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ	85
3.1. Відображення референтної ситуації суперництва у сучасній	88

англомовній художній прозі: семантико-прагматичний вимір.....	
3.1.1. Семантичні особливості позначення референтної ситуації суперництва у сучасній англомовній художній прозі.....	89
3.1.1.1. Актантні слоти.....	89
3.1.1.2. Локативно-темпоральний вузол.....	90
3.1.1.3. Причино-наслідковий вузол.....	94
3.1.1.4. Способово-інструментальний вузол.....	95
3.1.2. Тактико-стратегічне втілення слоту так.....	97
3.1.2.1. Моностратегічна спрямованість мовлення персонажів-суперників у сучасній англомовній художній прозі.....	98
3.1.2.2. Полістратегічність мовленнєвої поведінки персонажів сучасної англомовної художньої прози у ситуації суперництва.....	99
3.2. Текстове втілення фреймової моделі референтної ситуації суперництва англійською мовою у комунікативно-композиційному ракурсі.....	107
3.2.1. Композиційні особливості активації компонентів фрейму ситуації суперництва.....	110
3.2.1.1. Прототипова послідовність текстового втілення фреймової моделі референтної ситуації суперництва....	111
3.2.1.2. Якісне варіювання текстової реалізації елементів фреймової моделі референтної ситуації суперництва....	111
3.2.2. Художнє відтворення ситуації суперництва у композиційному аспекті.....	113
3.2.2.1. Мовна актуалізація динамічної фреймової моделі суперництва в англомовному художньому тексті з лінійною композицією.....	115
3.2.2.2. Вербальна реалізація динамічного фрейму суперництва в англомовному художньому тексті з багатомірною композицією.....	116
Висновки до розділу 3.....	118
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	122
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	126
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	132
СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	160
ДОДАТКИ	161
ДОДАТОК А. Семантичні відношення лексичних одиниць на позначення явища суперництва.....	164
ДОДАТОК Б. Семантичні відношення лексичних одиниць на позначення суперництва як взаємодії.....	165
ДОДАТОК В. Семантичні відношення лексичних одиниць на позначення процесу суперництва.....	172
ДОДАТОК Д. Семантичні відношення лексичних одиниць на позначення властивості суперництва.....	175
ДОДАТОК Е. Фрейм поняттєвого компоненту концепту суперництво, представлений у сучасній англомовній картині світу.....	180
ДОДАТОК Ж. Аксиологічно маркований зміст концепту суперництво.....	182
ДОДАТОК З. Моделі метафоричного осмислення суперництва англомовним соціумом.....	183
ДОДАТОК К. Фреймове представлення ситуації суперництва в англомовному художньому тексті з лінійною композицією..	186
ДОДАТОК Л. Фреймове представлення ситуації суперництва в	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГО – градуальна опозиція
- ЕО – еквіполентна опозиція
- КА_н – концептуальний аналіз
- ККС – концептуальна картина світу
- К_нО – контрастивна опозиція
- КО – когнітивна ознака
- МКС – мовна картина світу
- НА – номінативний акт
- ПО – привативна опозиція
- СГ – синонімічна група
- С_пГ – синонімічна підгрупа
- СР – синонімічний ряд
- ФО – фразеологічна одиниця

ВСТУП

Монографія присвячена виявленню лінгвокогнітивних і комунікативних особливостей позначення суперництва засобами сучасної англійської мови. Розгляд цих аспектів проводиться у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми [175; 258] з позицій комунікативно-когнітивного підходу [23, с. 28; 182, с. 75; 250; 345, с. 148]. Його основною проблемою є вербальне представлення взаємопов'язаних ментальних і комунікативно-прагматичних процесів у мові та мовленні [27; 108; 175, с. 14; 188, с. 3; 401, с. 1]. Такий пріоритетний напрям зосереджений на різнобічному висвітленні мовних і мовленнєвих даних [128, с. 77; 278; 287, с. 94; 398, с. 1]. Теоретичний простір лінгвокогнітивного дослідження найменувань суперництва окреслений проблематикою концептології [32; 42; 204; 259], когнітивної семантики [40; 150; 180; 252; 264; 413], теорії номінації [238; 324] й зростанням інтересу до моделювання тих фрагментів мовної картини світу, які вербалізують знання про людину, її соціальну поведінку, переміщенням у центр лінгвістичної уваги антропоцентричного фактору [68, с. 34; 135; 156; 292]. Висвітлення комунікативно-прагматичних особливостей мовного втілення суперництва ґрунтується на розробках питань теорії комунікації [18; 360], що стосуються тактико-стратегічних аспектів спілкування [123; 125; 310; 356], композиційної організації тексту [147; 198; 337; 262; 414], функціонування мовних одиниць у висловленні [158; 189; 246; 334].

Поняття суперництва розглядалось переважно в межах психології, етики, культурології, філософії, соціології. Психологи визначають суперництво як різновид „здорового спілкування” [126, с. 18], яке зміцнює внутрішньогрупову солідарність [266, с. 89] і проявляється на всіх етапах онтогенезу [163; 328, с. 126]. У теорії особистості поширеним підходом є розуміння суперництва як вродженої потреби у досягненні [328, с. 172]. У галузі етики [166] і культурології [220] розглядають роль суперництва у філогенезі, еволюційному розвитку на Землі. З огляду на історію культури суперництво як гра, структурна основа людських дій мотивує розвиток усіх сфер життя, культури від архаїчних періодів до сучасності [325, с. 32, 168]. Філософи аналізують сутність суперництва між дітьми у сім'ї [433, с. 426], а у фокусі уваги соціологів перебуває проблема регуляції суперницької взаємодії [427, с. 319-320], що свідчить про важливе місце суперництва у забезпеченні життєдіяльності людини.

Вивчались особливості представлення у мовній картині світу суперництва як гри на вигравш [352, с. 416] або гри з протилежними інтересами [329, с. 116]. Лінгвістичні розвідки дослідників англійської мови обмежуються вивченням мовленнєвого втілення конфліктної ситуації спілкування як однієї з форм прояву суперництва [310]; розглядом найменувань крикету, бриджу, футболу, що є різновидами спортивного суперництва [222, с. 36]. Мовні засоби сучасної англійської мови на позначення суперництва досі не перебували у фокусі окремих лінгвістичних доробків.

Мета дослідження полягає у реконструкції змісту концепту СУПЕРНИЦТВО шляхом виявлення лінгвокогнітивних і комунікативних особливостей засобів його вербалізації у сучасній англійській мові.

У дослідженні для досягнення поставленої мети вирішено такі завдання:

- окреслено теоретичні передумови когнітивної і комунікативної лінгвістики, на яких ґрунтується концептуальний і лінгвопрагматичний аналіз мовних засобів позначення суперництва;
- визначено семантичну структуру концепту СУПЕРНИЦТВО, реалізовану у значенні одиниць сучасної англійської мови;
- розкрито принципи категоріально-семантичної організації лексичних одиниць, які представляють концепт СУПЕРНИЦТВО у сучасній англійській мові;
- описано референтну ситуацію суперництва, яка відображає поняттєву складову досліджуваного концепту;
- з'ясовано аксіологічний зміст вербалізованого концепту СУПЕРНИЦТВО;
- виявлено відповідні кореляти концепту СУПЕРНИЦТВО, які залучаються до образно-асоціативного осмислення ситуації суперництва в англійськомуні соціумі;
- виокремлено мовленнєві стратегії, тактики, ходи персонажів англійськомуні художніх творів у комунікативній ситуації суперництва;
- встановлено комунікативно-композиційні особливості втілення референтної ситуації суперництва у сучасній англійськомуні художній прозі.

Об'єктом дослідження виступають мовні засоби на позначення суперництва як явища, взаємодії, процесу та властивості і його складників у сучасній англійській мові.

Предметом вивчення є лінгвокогнітивні й комунікативні аспекти мовних одиниць, які відбивають концепт СУПЕРНИЦТВО у сучасній англійській мові.

Мета і завдання роботи зумовили використання двох основних методів – *концептуального і прагмалінгвістичного аналізу*. У рамках концептуального аналізу застосовуються у роботі такі методи: *аналіз словникових дефініцій* – для встановлення особливостей мовних засобів на позначення суперництва та його складників у сучасній англійській мові; *компонентний аналіз* – для визначення та опису семантичної структури номінативних одиниць, що вербалізують концепт СУПЕРНИЦТВО у сучасній англійській мові; *метод семантичних опозицій* – для виявлення характеру відношень між синонімами у межах лексико-граматичних категорій, які об'єктивують способи концептуалізації суперництва англійськомуні спільнотою; *метод когнітивної інтерпретації* – для виокремлення когнітивних ознак концепту СУПЕРНИЦТВО на базі семантичних компонентів мовних одиниць сучасної англійської мови; *метод фреймового моделювання* – для визначення семантичної структури поняттєвого змісту концепту СУПЕРНИЦТВО. У межах прагмалінгвістичного аналізу залучаються методи: *актомовленнєвий аналіз* – для виявлення мовних маркерів мовленнєвих актів, за допомогою яких розкриваються інтенції персонажів англійськомуні художньої прози; *інтерпретаційний аналіз* –

для виокремлення комунікативних стратегій, тактик, ходів персонажів у ситуації суперництва.

Лінгвокогнітивний аналіз мовних засобів на позначення суперництва відкриває перспективи для подальшого вивчення особливостей вербалізації знань у розрізі комунікативно-когнітивного підходу.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СУПЕРНИЦТВА

Інтерпретація людиною навколишньої дійсності є результатом пізнавальної активності і представлена у когнітивних структурах, які є посередниками між реальним або уявним оточуючим середовищем та мовою, що їх об'єктивує. Вони є систематизаторами знань і досвіду, мотиваторами людської діяльності, семантики й функціонування номінативних одиниць, які, позначаючи елементи навколишньої дійсності, слугують для вербалізації думок та намірів комунікантів.

1.1. Особливості комунікативно-когнітивного підходу до дослідження мовних явищ

1.1.1. Основні завдання комунікативно-когнітивного підходу. Актуальний напрям, з яким лінгвістика вступила в ХХІ ст., є поєднанням когнітивно-орієнтованого дослідження мовних форм та їхньої комунікативно-прагматичної організації [27, с. 54]. Контури нової когнітивно-дискурсивної парадигми знання виділились з початку 80-х рр. ХХ ст. Вона наслідує традиції вітчизняного мовознавства, продовжує ідеї ономасіологічного напрямку в аналізі мовних явищ [401, с. 195] і характеризується зближенням двох підходів (комунікативного і когнітивного) до дослідження мови та мовлення [175, с. 14]. Зважаючи на те, що когнітивно-комунікативний підхід є синтезом двох напрямів, які передбачають різностороннє висвітлення мовних і мовленнєвих даних [175, с. 519; 247, с. 278], доцільним є виявлення особливостей кожного з них.

При когнітивному підході до мовних явищ акцент ставиться на їхньому зв'язку з внутрішньою, ментальною діяльністю людської свідомості та на його когнітивній репрезентації. Тому описати явище з когнітивної точки зору означає охарактеризувати його роль у процесах пізнання світу, у фіксації структур знання й досвіду, в актах сприйняття й осмислення навколишнього середовища людини. При цьому підході сферою досліджень є *когніція* [175, с. 519] – індивідуальний і одночасно колективний феномен [398, с. 12]. Поняття когніції є центральним у когнітивній науці, яка займається проблемами пізнання свідомості і розуму людини, використання знань у мисленні й процесі комунікації [172, с. 81; 175, с. 42]. Під когніцією розуміють пізнавальний процес [172, с. 81; 207, с. 41] або сукупність ментальних

процесів обробки інформації, що надходить до людини. Роллю ж мови у пізнавальній діяльності людини і мовними системами знань займається когнітивна лінгвістика, створена під егідою когнітивної науки [172, с. 82; 175, с. 523; 225, с.112]. У когнітивному підході до мови однією з основних є категорія знання [225, с. 112], яке є результатом пізнавальної діяльності людини й відкладається у свідомості [283, с. 184; 313, с. 90; 428, с. 28]. Знання організуються за допомогою певних структур – когнітивних моделей [13, с. 97; 36, с. 49], на основі яких людина упорядковує і знаходить необхідну інформацію [422, с.114], сприймає її та діє [372, с. 102]. Ментальні моделі відтворюють реальний світ у свідомості [161, с. 8; 237, с. 157] і пояснюють форми і функції мови [91, с. 204; 144, с. 66]. Твердження про те, що моделювання мови